

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Heleny Kistelskiej pt.:

***Doradztwo filozoficzne. Problemy –tezy –kontrowersje (Lublin 2019, ss. 207),
napisanej pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Lekkiej-Kowalik, prof. KUL***

Doktorantka, Helena Kistelska, jest magistrem filozofii i psychologii oraz absolwentką czteroletnich studiów podyplomowych z psychoterapii. Pracuje zawodowo jako psycholog i psychoterapeuta. W 2013 obroniła w KUL pracę magisterską pt.: *Doradztwo filozoficzne nowy nurt w filozofii praktycznej*. Od wielu lat jest więc zainteresowana doradztwem filozoficznym jako działem filozofii praktycznej.

Odwołując się do fragmentów rozprawy, za mgr Kistelską, doradztwo filozoficzne to „wciąż tworząca się forma praktykowania filozofii” (s. 5), ustanowiona przez niemieckiego filozofa Gerda Achenbacha w 1981 roku w Bergisch-Gladbach (Niemcy), a dziś intensywnie rozwijana także w Polsce. Ten dział filozofii odnosi się do greckiej tradycji filozofii praktycznej, ma charakter terapeutyczny (s. 58, 160), skierowany zasadniczo do indywidualnego człowieka (s. 140), pomaga klientowi w budowaniu życia mądrego i moralnie dobrego (s. 102), zakłada, że człowiek może się zmieniać dzięki pracy nad sobą, ponieważ posiada częściową wolność i autonomię (s. 106), opowiada się za indywidualnością i unikalnością każdej osoby ludzkiej (s. 119), kierowany do ludzi „nie potrafiących sobie poradzić z jakimś życiowym problemem przy pomocy własnych zasobów intelektualnych i psychicznych” (s. 147). Autorka wielokrotnie podkreśla, że chodzi o dobro klienta. Natomiast „[c]elem pracy doradcy filozoficznego nie jest [...] tworzenie nowych teorii ani rozwijanie dotychczasowego dorobku filozofii” (s. 160). Ponadto „bez oparcia doradztwa filozoficznego na spójnym systemie filozoficznym będzie ono raczej amatorskim współfilozofowaniem z klientem, niż teoretycznie ugruntowaną „filozofia stosowaną”” (s. 179).

Rozprawa będąca podstawą przewodu doktorskiego mgr Kistelskiej to „krytyczna analiza i ocena różnych aspektów doradztwa filozoficznego, zarówno tych teoretycznych, jak i praktycznych” (s. 4), przedmiotowych i metapredmiotowych. Doktorantka wykazała się dużą świadomością metodologiczną, co jest widoczne na dwóch poziomach:

1. Czytelnik jest wprowadzony w podjęty temat poprzez określenie przedmiotu, celu i metody zastosowanej w rozprawie.
2. W ten sam sposób zostało scharakteryzowane doradztwo filozoficzne, czyli badane zagadnienie. Doktorantka określiła przedmiot zainteresowań doradztwa filozoficznego, cel i metodę dostosowaną do przedmiotu i celu.

Czytając rozprawę da się zauważyć, że powstała w środowisku, w którym ceni się i zna się tradycję filozoficzną, gdzie jest duża świadomość wielowiekowych i wielokulturowych badań nad zagadnieniami filozoficznymi i za niewybaczalny błąd traktuje się ignorancję tej tradycji. To z pewnością wielki sukces kształcenia młodych adeptów filozofii w szkole lubelskiej.

Doktorat został przygotowany głównie na bazie literatury anglojęzycznej, omawiane są poglądy m. in. następujących filozofów: Peter B. Raabe, Ran Lahava, Lou Marinoff, Michael Schefczyk, Eliot D. Cohen, Jess Fleming, Ida Jongsma, Ran Lahav, David Jopling, Ora Gruengard, Maria da Vensa Tillmanns, Marianne Vahl, Barbara Norman. Mgr Helena Kistelska dotarła do prac wymienionych tu filozofów i przebadła je w aspekcie podjętego zadania. Odwołuje się także do prac źródłowych (np. Arystotelesa, Tomasza z Akwinu, Immanuela Kanta, Arthura Schopenhauera, Jean-Paula Sartre'a, Karla Jaspersa, Maxa Schelera, Martina Bubera, Roberta Spaemanna). Jako uzupełnienie odnosi się do polskiej literatury traktującej o zagadnieniach podejmowanych przez doradców filozoficznych, m.in. do tekstów Stanisława Kamińskiego, Mieczysława Alberta Krąpca, Tadeusza Stycznia, Andrzeja Szostka, Józefa Tischnera, Andrzeja Kłoczowskiego, zasadnie traktując tych ostatnich jako potencjalnych mentorów doradztwa filozoficznego (zob. np. przypis na s. 53). Z wymienionych powyżej książek anglojęzycznych doradców filozoficznych tylko jedna pozycja została przetłumaczona na język polski i wydana jako: L. Marinoff: *W poszukiwaniu szczęścia. Jak skutecznie rozwiązywać życiowe problemy*, tłum. M. Pietrzak-Mera, Warszawa 2002.

Rozprawa doktorska składa się z czterech rozdziałów, *Wstępu*, *Zakończenia*, *Bibliografii*, *Netografii*, *Indeksu osobowego* i *Summary*. Struktura pracy jest jasna i konsekwentna: od omówienia historyczno-metodologicznych podwalin doradztwa filozoficznego, przez przedstawienie głównych zagadnień i założeń antropologicznych do kontrowersji wokół doradztwa filozoficznego.

We *Wstępie* określono przedmiot, cele metody przyjęte w pracy.

W pierwszym rozdziale *Historyczne i teoretyczne podwaliny doradztwa filozoficznego*, omówiono genezę i historię powstania oraz początki idei doradztwa filozoficznego, aktualny stan instytucjonalizacji, zaczerpnięte z literatury definicje doradztwa filozoficznego, jego przedmiotu i celu. Zebrane definicje zanalizowano w aspekcie ich punktów wspólnych i różnic.

Tu porównano doradztwo filozoficzne z innymi formami filozofii praktycznej: praktyką filozoficzną, coachingiem filozoficznym, psychoterapią filozoficzną.

Pozostałe trzy rozdziały są poświęcone – jak pisze ich Autorka – „rekonstrukcji wizji człowieka w doradztwie filozoficznym i rodzących się w związku z nią kontrowersji. Wszelkie nierozwiązane zagadnienia etyczne, metodologiczne i naukowe uderzają bowiem nie tylko w samo doradztwo filozoficzne, ale też w człowieka zgłaszającego się do doradcy po pomoc” (s. 8).

W rozdziale drugim *Główne zagadnienia rozważane w procesie doradztwa filozoficznego* zostały omówione zagadnienia dyskutowane z klientem podczas sesji doradztwa: szczęście, mądrość i dobro moralne, cierpienie, sens i wartość życia. Do tych sprowadzają się inne tematy podejmowane w czasie sesji. Doktorantka zebrała i uporządkowała pisemne wypowiedzi wielu doradców filozoficznych na ten temat pokazując, że „w samym doradztwie pojęcia te są mętne i nie ma jednego ich rozumienia” (s. 6, zob. też 129). Wskazała też głębsze filozoficzne źródła tych stanowisk, czego sami doradcy filozoficzni już nie czynią, czasami „pasożytniczo” korzystają z rozwiązań wypracowanych przez wcześniej żyjących filozofów.

Trzeci rozdział nosi tytuł *Założenia antropologiczne w doradztwie filozoficznym*. Tam omówiono założenia dotyczące: sfery rozumowej i emocjonalnej człowieka (jako pozostające we wzajemnej relacji aspekty ludzkiego funkcjonowania, s. 102), istnienia natury człowieka, wolnej woli i autonomii człowieka, determinizmu w życiu człowieka, indywidualności i unikalności jednostki ludzkiej, wymiaru duchowego (który w kontekście doradztwa filozoficznego trafniej jest nazwać sferą noetyczną, s. 126–127) i społecznego wymiaru życia ludzkiego, niezbędnego dla prawidłowego rozwoju człowieka i jego szczęścia (s. 137). Ostatni punkt został omówiony z perspektywy wspólnota – jednostka oraz doradca filozoficzny – klient, gdzie podkreśla się wagę troski o dobro klienta (s. 7, 136, 144). Autorka zauważa istotny brak osadzenia tych zagadnień w spójnej filozoficznej wizji człowieka (s. 136).

Ostatni, czwarty rozdział *Kontrowersje wokół doradztwa filozoficznego* dotyczy miejsca doradztwa filozoficznego wśród innych form pomocy człowiekowi (bo jest formą podobną do psychoterapii, coachingu, poradnictwa duchowego, zob. s. 147), problemów „czy doradztwo filozoficzne to nauka czy sztuka, jaka jest relacja między doradztwem filozoficznym a filozofią akademicką” (s. 7). Podaje przyczyny wyjaśniające rozwój doradztwa filozoficznego na przełomie XX i XXI wieku (s. 162 – 163) i zastanawia się nad mierzalnością skuteczności tej formy pomocy człowiekowi (s. 165 – 166).

W *Zakończeniu* zebrano wyniki badań. Mgr Helena Kistelska formułuje swą ostateczną konkluzję: „Bez badań o charakterze socjologicznym trudno jest natomiast orzec, czy rozwój

doradztwa filozoficznego jest rezultatem autentycznego społecznego zapotrzebowania na filozofowanie pozaakademickie, czy też jest rezultatem zabiegów marketingowych” (s. 176).

Literatura, na bazie której napisano rozprawę, podzielono na dwie części: *Bibliografię* i *Netografię*. W dwunastostronicowej *Bibliografii* Autorka zebrała polską i angielską literaturę dotyczącą doradztwa filozoficznego. W sześciostronicowej *Netografii* podała źródła elektroniczne, z których korzystała. Zebrana literatura nie budzi zastrzeżeń. Liczne cytaty zostały przetłumaczone przez Doktorantkę.

Przedmiotem badanym w tej rozprawie jest „pewien nurt praktyki społecznej, w którym sięga się do pytań i rozwiązań proponowanych przez filozofię, by pomóc konkretnym ludziom w poprawie ich życia” (s. 2). Doktorantka nie bada sesji prowadzonych przez doradców filozoficznych, odwołuje się do ich opublikowanych prac (s. 4, 5).

Cel realizowany w rozprawie Autorka określa następująco:

1. Badanie statusu metodologicznego doradztwa filozoficznego (s. 3).
2. „[K]ompleksowe przebadania tego, na czym owo „doradzanie” ma polegać, przy jednoczesnym wskazywaniu, co w tak rozumianym doradzaniu jest filozoficzne” (s. 4) oraz „krytyczne spojrzenie na pozycje z zakresu doradztwa filozoficznego, oferowane [...] możliwości i metody” (s. 8).
3. „[W]ydobycie głównych pojęć i tez filozoficznych, na których oparta jest praktyka zwana doradztwem filozoficznym” (s. 4).
4. Miejsce doradztwa filozoficznego wśród innych
  - a) dyscyplin zajmujących się pomocą człowiekowi, takich jak: psychiatria, pedagogika, psychologia i psychoterapia (s. 2);
  - b) dziedzin praktyki filozoficznej: filozofia stosowana, kawiarnia filozoficzna, life coaching oraz terapia filozoficzna (s. 6, 30).

Z kolei metoda przyjęta do realizacji badania tak określonego przedmiotu i celu („cele wyznaczają metodę” s. 5) składa się z następujących operacji naukotwórczych:

1. Analiza tekstów doradców filozoficznych w celu wydobycia ich kluczowych pojęć, tez i argumentów (zob. s. 5) „za pomocą narzędzi dostarczonych przez logikę ogólną [...] tak by odpowiedzieć na główne pytania pracy” (s. 5).
2. Synteza, rozumiana jako „rekonstrukcja niejawnych elementów oraz ujęcie w spójną całość wydobytych w trakcie analizy elementów” (s.). Rekonstrukcja ta dotyczy „głównych pojęć i założeń filozoficznych – zasadniczo antropologicznych – leżących u podstaw doradztwa filozoficznego, tak, by pokazać, co jest filozoficznego w doradztwie filozoficznym i na jakiej wizji człowieka jest ono oparte” (s. 171).

3. Poszukiwanie w historii filozofii źródeł przywoływanych w doradztwie filozoficznym koncepcji filozoficznych, co zostało także (może niepotrzebnie) nazwane rekonstrukcją (s. 171). Doktorantka jest świadoma tego, że [z]a każdym zagadnieniem stoją wieki rozważań i dyskusji, których nie można pominąć w takiej pracy” (s. 5).
4. Porównania, zestawienia, podsumowania, wypunktowania jako czynności pomocnicze, służące porządkowaniu stanowisk, Autorka z nich często korzysta.

Mgr Helena Kistelska jasno określiła swoją hipotezę badawczą: „doradztwo filozoficzne opisywane i praktykowane w takiej formie, w jakiej możemy je poznać na podstawie literatury, nie jest w pełni ani doradztwem, ani filozoficznym” (s. 4) i wskazała możliwości uzupełnienia tego istotnego braku. Uważa tak między innymi dlatego, że wg jej badań doradztwo filozoficzne jest bardziej oparte na osobistych poglądach indywidualnych doradców niż na tradycji filozoficznej (zob. s. 66).

Za największą zasługę Doktorantki uważam pokazanie szerszego i głębszego kontekstu filozoficznego oraz ich konsekwencji na podstawie prac czołowych doradców filozoficznych z kręgu angielskojęzycznego. Opracowanie tego zagadnienia wymagało erudycji filozoficznej, pracowitości i wnikliwych analiz krytycznych, co zaowocowało dostrzeżeniem licznych braków w publikacjach doradców filozoficznych. Na tej podstawie Doktorantka wyznaczyła tematy do pilnego dalszego opracowania. Zaproponowała także uzupełnienie bazy filozoficznej do której odnoszą się doradcy filozoficzni.

Na drugim miejscu umieściłabym metodologiczny opis tego działu filozofii praktycznej, jakim jest doradztwo filozoficzne. Mgr Kistelska uważa, że „[d]oradztwo filozoficzne ma niską świadomość metodologiczną” (s. 177). Pokazała, że wśród doradców filozoficznych brakuje zgody co do przedmiotu, celu i metody uprawianej przez nich dziedziny. Właściwie, to temat metody jest przez doradców filozoficznych pomijany.

Autorka jest z jednej strony głęboko przekonana o potrzebie i sensowności pomagania ludziom w ramach doradztwa filozoficznego, ale zarazem wskazuje – jako teoretyk i praktyk – pewne niedostatki tej dziedziny, z których wymieniam poniżej ważniejsze.

1. Pomijanie w tekstach doradców filozoficznych kategorii prawdy, według Doktorantki doradztwo filozoficzne opiera się „na odkrywaniu prawdy o sobie na podstawie powstałych teorii na temat człowieka, jego niepowtarzalności, godności i wielkich możliwości” (s. 151).
2. Doradztwu filozoficznemu brakuje rzetelnego filozoficznego fundamentu (zob. np. s. 5, 115, 174). W zamian doradcy filozoficzni często bazują na zaawansowanym zdroworozsądkowym ujęciu zagadnienia, nie dbają o uzasadnienie filozoficzne (s. 174,

175). Opierają się na „eklektycznie i wewnętrznie niespójnym zbiorze twierdzeń rzeczywiście należących do historii filozofii, których wybór zależy od spodziewanej skuteczności doradczej” (s. 177, por 154, 175). Autorka pisze: „Odkrycie źródeł i historii idei jest pracą żmudną i stąd wyniki badań zawartych w pracy [tj. w recenzowanej tu rozprawie doktorskiej] należy potraktować jako wstęp do rozległych badań” (s. 5).

3. Brak obiektywnego kryterium wyboru nurtu filozofii będącego punktem odniesienia dla danej osoby. Czy ma nim być punkt widzenia osoby doradcy czy jego klienta? Co w sytuacji, gdy te punkty widzenia diametralnie się różnią? Zob. przypadki opisane na s. 130–131, 157?
4. Z jednej strony w doradztwie filozoficznym brak wyraźnego odwołania się do mądrości, a z drugiej strony doradcy filozoficzni przedstawiają zagadnienia jakby to była ich mądrość własna.
5. Brak zgodności co do przedmiotu i istoty doradztwa filozoficznego. Brak także jasno sformułowanych koncepcji kategorii filozoficznych, do których odnoszą się doradcy filozoficzni (takich jak: szczęście, sens życia i cierpienia itd.), co uniemożliwia ich rzeczową krytykę (s. 157).
6. Brak głębokiej analizy sensu cierpienia, doradztwo filozoficzne bardziej skupia się na wydobywaniu dobra z cierpienia (s. 74–75). Temat cierpienia jest wyraźnie obecny w europejskiej myśli filozoficznej (Scheler, Frankl, św. Jan Paweł II, św. Tomasz z Akwinu)” (s. 76).
7. Brak czerpania i odniesienia się do chrześcijaństwa, odwoływanie się tylko do religii wschodu.
8. Brak rozstrzygnięcia czy doradztwo filozoficzne jest bardziej sztuką czy bardziej nauką (s. 7, 158–161).
9. Podejście izolacjonistyczne. Doradcy filozoficzni – by pokazać swą odrębną metodę pracy z klientem – nie sięgają do dorobku innych nauk (s. 7, 153–158, 175).

Doktorantka wskazała kierunki dalszego rozwoju branży doradztwa filozoficznego, które dziś czerpie głównie z tradycji starożytnej i religii wschodu.

1. Potrzeba prac podejmujących „próby odkrycia fundamentów wciąż tworzącej się formy praktykowania filozofii jaką jest doradztwo filozoficzne” (s. 5). W tym miejscu dodam, że częściowo tę lukę wypełnia następująca pozycja, nie wspomniana w rozprawie: *Filozofia jako sztuka życia : teorie, modele i wzorce dla doradztwa filozoficznego*. Red. A. Woszczyk, D. Olesiński. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.

2. Problem możliwości mierzalności i weryfikowalności skuteczności pomocy człowiekowi poprzez doradztwo filozoficzne. Czy doradztwo filozoficzne to „stworzona „na siłę” luka rynkowa dla absolwentów filozofii, którzy nie wiedzą, co mają ze sobą począć po studiach; czy jest wabikiem „dla sfrustrowanych i zagubionych w pogoni dzisiejszego świata ludzi, którzy w terminie „doradztwo filozoficzne” upatrują odkrycia tego wszystkiego, czego do tej pory brakowało w ich życiu?” (s. 3-4, także 165–166).
3. Wprowadzenie do doradztwa filozoficznego kategorii mądrości, w tym opracowanie relacji między rozumieniem mądrości w filozofii klasycznej i w psychologii (s. 65).
4. Opracowanie wzorców zachowań ludzi (zakładając, że sprawdzają się u różnych ludzi) jako pomoc do analiz konkretnego problemu, bez potrzeby wchodzenia w zawile ludzkie historie. „Pozostaje jednak wątpliwość, czy dla danego problemu możliwe jest wypracowanie jednego typowego rozwiązania, które znalazłoby zastosowanie w każdym przypadku”.(s. 116).
5. Zaplanowanie centrum kompleksowej pomocy człowiekowi, gdzie klient/pacjent mógłby w jednym miejscu skorzystać z pomocy różnych specjalistów, psychologa, psychiatry itd, a także doradcy filozoficznego (s. 157), bo – jak uważa Autorka – „asymilowanie wiedzy z różnych dziedzin będzie naprawdę skuteczne i najbardziej korzystne dla osób szukających pomocy, a jednocześnie będzie najbardziej etyczne i bezpieczne, bowiem umożliwia uświadamianie sobie przez specjalistę jego ograniczeń” (s. 7).

Doktoranta zasygnalizowała także potrzebę opracowania następujących zagadnień. Temat granic doradztwa filozoficznego w aspekcie pracy nad emocjami (s. 103); zakres ludzkiej wolności i autonomii (s. 108), głębsze omówienie indywidualności i unikalności człowieka (s. 118) i wskazanie ich fundamentu (s. 124), co właściwie w różnych nurtach filozoficznych jest opracowane, ale niezadowalająco obecne w tekstach doradców filozoficznych (s. 125); poświęcanie większej uwagi duchowej (noetycznej) stronie człowieka (s. 135), brakuje głęboko filozoficznych rozważań nad relacjami ludzkimi (s. 145), doradcy filozoficzni są głównie skupieni na indywidualizmie i egoizmie w tych relacjach, co znacznie utrudnia refleksję etyczną (s. 141); zbadanie, czy doradztwo filozoficzne jest laicką formą kierownictwa duchowego (s. 152).

Recenzowana tu rozprawa jest dobrze przygotowana edytorsko. Przypisy, bibliografia i netografia zostały poprawnie skonstruowane. Fragmenty, na które Autorka się powołuje są do odnalezienia, ponieważ opis bibliograficzny jest pełny, z podaniem stron. W poruszaniu się po tej rozprawie bardzo pomocny jest także *Indeks osób* przygotowany przez autorkę.

Zauważam jedną niedogodność. Autorka nie jest konsekwentna w zapisie pozycji obcojęzycznych. Mając prawdopodobnie zamiar podania angielskiego tłumaczenia badanych pozycji czasami podaje polskie tłumaczenie tytułu, co sugeruje, jakby wydano je po polsku. Przed publikacją tej rozprawy proponuję usunąć powstałą dwuznaczność, polskie tłumaczenie tytułu pozostawić, ale w formie nie sugerującej iż taka pozycja ukazała się na polskim rynku wydawniczym.

Np. Michael Schefczyk *Doradztwo filozoficzne jako krytyczna ocena koncepcji kierujących życiem*, ale ukazała się tylko wersja angielska: M. Schefczyk, *Philosophical Counseling as a Critical Examination of Life-Directing Conceptions*, w: *Essays on Philosophical Counseling...*, s. 75-84. Ponadto brak tej pozycji w bibliografii.

Myląco zapisana jest także pozycja F. Lenoir, *Szczęście. Przewodnik filozofa*. Z opisu podanego w *Bibliografii* wnioskuję, że pozycja nie ukazała się dotąd w polskim tłumaczeniu. Dostępna jest tylko jako *Happiness. A Philosopher's Guide*, tłum. A. Brown, Londyn 2015.

Z opisu bibliograficznego nie wiadomo, że polskie wydanie książki L. Marinoff, *Plato, not Prozac!*, Nowy York 2012 (wydanej po raz pierwszy w 1999) nosi tytuł *W poszukiwaniu szczęścia. Jak skutecznie rozwiązywać życiowe problemy*, tłum. M. Pietrzak-Mera, Warszawa 2002.

Nie zawsze poprawnie opisano cytowane czasopisma, zapominając, że wszystkie wyrazy tytułu czasopisma pisze się w języku polskim dużą literą (zob. np. s. 108).

Zauważone inne niejasności w pracy:

1. Z jednej strony autorka pisze iż bazuje na publikacjach doradców filozoficznych, z drugiej – odwołuje się do „żywo rozwijającej się współcześnie praktyki” (s. 8).
2. Zgadzam się z Autorką, że metoda rekonstrukcji ma wiele wspólnego z czynnością syntezy, ale nie jest z nią tożsama. Ponadto Doktorantka potraktowała rekonstrukcję tak szeroko, że badania historyczne też nazwała rekonstrukcją.
3. Uważam, że tytuł podrozdziału 3.1: *Emocje jako „znaki” rozumowego ujęcia rzeczywistości* jest mylący, ponieważ temat został omówiony szerzej, traktuje o relacji między rozumem i emocjami.

Podsumowując: uważam, że recenzowana praca doktorska mgr Heleny Kistelskiej *Doradztwo filozoficzne. Problemy – tezy – kontrowersje* jest dobrze napisanym, uporządkowanym i samodzielnym studium filozoficznym, opartym na bogatej literaturze przedmiotu (głównie anglojęzycznej) i znajomości tradycji filozoficznej, z akcentem na ujęcie metodologiczne. Bazując na badaniu literatury tematu dokonanego przez Doktorantkę widać, że recenzowana tu rozprawa podejmuje zagadnienia raczej nieobecne w literaturze światowej.

Krytyczne badanie tego tematu, wykazywanie licznych braków w tekstach publikowanych przez doradców filozoficznych i wyznaczanie dróg rozwoju tego działu filozofii praktycznej jest niewątpliwie bardzo potrzebne w Polsce. Od 2015 roku Uniwersytet Śląski opuszcza 70–100 osób z tytułem zawodowym licencjata doradztwa filozoficznego i coachingu, a od 2017 50–60 osób z tytułem magistra doradztwa filozoficznego i coachingu. Uważam, że dla tych studentów, a pośrednio dla ich przyszłych klientów, warto byłoby na bazie tej rozprawy przygotować podręcznik, gdzie zebrane byłyby koncepcje szczęścia, mądrości, cierpienia, sensu i wartości życia, emocji, wolnej woli i autonomiczności decyzji, indywidualności i unikalności osoby ludzkiej, wymiaru duchowego człowieka i jego relacji interpersonalnych. Ponadto wnioskuję o publikację tu ocenianej rozprawy doktorskiej.

Przedstawioną rozprawę uznaję za bardzo dobre opracowanie naukowe postawionego problemu i wnioskuję o dopuszczenie mgr Heleny Kistelskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Gabriela Besler

